

ІСТОРІЯ ВОЛИНИ

УДК 94(4)«1914/1918»:355.4

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2023.28.01>

ПІВДЕННО-ЗАХІДНИЙ ФРОНТ В ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Кравець Анатолій,

*викладач-методист циклової комісії суспільних
та художньо-мистецьких дисциплін
КЗВО «Луцький педагогічний коледж»
Волинської обласної ради*

ORCID ID: 0000-0002-5289-8268

Казмірчук Олег,

*викладач-методист циклової комісії суспільних
та художньо-мистецьких дисциплін
КЗВО «Луцький педагогічний коледж»
Волинської обласної ради*

ORCID ID: 0000-0002-4253-3337

У статті розглянуто хід бойових дій Південно-Західного фронту на території України. Охарактеризовано наступальну операцію російської армії проти австро-угорських і німецьких військ, яка увійшла в історію під назвою Брусиловського (Луцького) прориву і походить від прізвища генерала О. Брусилова, який командував згаданим фронтом. Найважливіші бойові дії відбулися навесні-влітку, а також восени 1916 року та охопили значну частину української території – зокрема Волинь, Галичину, Буковину та Поділля.

Проаналізовано потребу всіх воєнно-історичних подій, які відбувалися на території нашої держави впродовж її історії, зокрема і Першої світової війни. Вони здійснили значний вплив на перебіг бойових дій 1916–1917 років та відчутно вплинули на подальшу розстановку воєнно-політичних сил у Європі.

Важливе значення мали операції 1916 року на Східному фронті. Війська мали, згідно з рішенням конференції в Шантільї, у 1916 році здійснити комбінований удар проти Центральних держав на Російському, Італійському і Французькому фронтах.

До складу військ Південно-Західного фронту входило 4 армії: 7-ма, командуючий – генерал від інфантерії Д. Щербачов, 8-ма, командуючий – генерал від кавалерії О. Каледін, 9-та, командуючий – генерал від інфантерії П. Лечицький, 11-та, командуючий – генерал від кавалерії В. Сахаров

Операція являє собою видатне досягнення воєнного мистецтва. Внаслідок цього прориву фронт був переміщений на 80–120 км вглиб території супротивника. Війська О. Брусилова зайняли майже всю Волинь, Буковину і частину Галичини. Ця операція в ході всієї Першої світової війни отримала назву не за географічною ознакою, а на честь прізвища полководця.

Ключові слова: *Брусиловський (Луцький) прорив, полки, австро-німецька армія, Південно-Західний фронт, запасні батальйони, союзники, загородження, оборонні споруди, саперні роти.*

Kravets Anatoliy, Kazmirchuk Oleg. South-Western Front: during the First World War

The article examines the course of hostilities of the South-Western Front on the territory of Ukraine. The offensive operation of the Russian army against the Austro-Hungarian and German troops, which went down in history under the name Brusylov (Lutskyi) breakthrough and comes from the surname of General O. Brusylov, who commanded the mentioned front, is described. The most important military actions took place in the spring and summer, as well as in the fall of 1916 and covered a large part of the Ukrainian territory – in particular, Volyn, Halychyna, Bukovyna, and Podillia.

The need for all military-historical events that took place on the territory of our state throughout its history, including the First World War, was analyzed. They had a significant impact on the course of hostilities in 1916–1917 and significantly influenced the subsequent deployment of military and political forces in Europe.

The operations of 1916 on the Eastern Front were of great importance. According to the decision of the Chantilly conference, the troops were to carry out a combined strike against the Central Powers on the Russian, Italian and French fronts in 1916.

The troops of the South-Western Front included 4 armies: the 7th, commanded by Infantry General D. Shcherbachov, the 8th, commanded by Cavalry General O. Kaledin, the 9th, commanded by Infantry General P. Lechytzky, 11th, commander – general from the cavalry V. Sakharov

The operation represents an outstanding achievement of military art. As a result of this breakthrough, the front was moved 80–120 km deep into the enemy's territory. O. Brusilov's troops occupied almost all of Volhynia, Bukovyna and part of Halychyna. This operation throughout the First World War was not named after a geographical feature, but in honor of the commander's surname.

Key words: *Brusilovsky (Lutsk) breakthrough, regiments, Austro-German army, South-Western Front, reserve battalions, allies, roadblocks, defensive structures, sapper companies.*

Наступальна операція Південно-Західного фронту російської армії проти австро-угорських і німецьких військ розпочалася 4 червня 1916 року. Вона увійшла в історію під назвою Брусиловського прориву і походить від прізвища генерала О. Брусилова, який командував згаданим фронтом. Найважливіші бойові дії відбулися навесні-влітку, а також восени 1916 року та охопили значну частину української території – зокрема Волинь, Галичину, Буковину та Поділля.

Актуальність вивчення проблеми полягає у потребі всебічного і поглибленого аналізу всіх воєнно-історичних подій, які відбувалися на території нашої держави впродовж її історії, зокрема і Першої світової війни. Вони здійснили значний вплив на перебіг бойових дій 1916–1917 років та відчутно вплинули на подальшу розстановку воєнно-політичних сил у Європі.

Мета даної статті полягає у вивченні та з'ясуванні ходу бойових дій між російськими і австро-німецькими військами на території України під час Брусиловського прориву та аналізі цієї масштабної операції для наступного перебігу війни.

Важливе значення мали операції 1916 року на Східному фронті. Війська мали, згідно з рішенням конференції в Шантіль'ї, у 1916 році здійснити комбінований удар проти Центральних держав на Російському, Італійському і Французькому фронтах. 14 лютого на конференції встановлено початок атак на Французькому фронті – 1 липня, а на Російському – 15 червня 1916 року. Проте критичне становище італійських військ в Трентіно, де їх надто тіснили австрійці, що постійно отримували потужні підкріплення, а також прохання союзників, і передусім французького воєначальника маршала Ж. Жоффра, призвели до прискорення початку російського наступу на Південно-Західному фронті.

У Росії союзники просили допомоги у складний для них час. Король Італії Віктор Еммануїл III також просив імператора Миколу II допомогти італійському фронту, що ледь тримався [12]. На той час у Росії закінчилася криза зі стрілецькою зброєю. На передових позиціях тепер знаходилися 1 732 000 солдатів і офіцерів [4].

Генерал О. Брусилов зміг зібрати навколо себе здібних офіцерів. На його рахунок під час цієї війни вже були важливі перемоги. Російська армія влітку 1916 року була поповнена особовим складом, на підготовку якого у військах було звернуто особливу увагу. Солдатів навчали долати загородження, захоплювати і знищувати позиції противника, артилерія готувалася руйнувати загородження й оборонні споруди, супроводжувати вогнем свою піхоту. З цією метою в кожному полку створювалися запасні батальйони, а крім того, в кожній дивізії було по 2 саперні роти і спеціальні команди для позиційної війни.

Австрійська армія була, щодо своїх бойових якостей, значно нижча за російську, яку вона переважала тільки військовою технікою [6]. Генерал А. Зайончковський вважав, що у 1916 році моральний стан австро-угорських військ, в зв'язку з відправкою на Італійський фронт найкращих частин і поповнення, різко погіршав. В солдатських масах втомленість від війни і небажання воювати стали звичайним явищем [10]. Австро-угорська армія була штучно створена з представників найбільш різнохарактерних, іноді ворожих одна одній народностей, і з них лише німці, угорці, хорвати і боснійці – мусульмани воювали завзято, решта ж – чехи, словаки, серби, румуни – йшли в бій без належного ентузіазму і при нагоді масово здавалися в полон, що підтверджується доказами М. Капустянського [6].

До складу військ Південно-Західного фронту входило 4 армії: 7-ма, командуючий – генерал від інфантерії Д. Щербачов, 8-ма, командуючий – генерал від кавалерії О. Каледін, 9-та, командуючий – генерал від інфантерії П. Лечицький, 11-та, командуючий – генерал від кавалерії В. Сахаров [11].

Їм протистояли австро-угорські та німецькі війська: армійська група А. Лінзінгена, армійська група Е. Бем-Ермолі, Південна австро-німецька армія генерала Ф. Ботмера і 7-ма армія К. Пфланцер-Балтіна. Свою оборону австро-угорці зміцнювали протягом 9-ти місяців. Вона була добре підготовлена і складалася з двох, а місцями з трьох оборонних позицій, на відстані 3-5 км. одна від одної. Кожна позиція

австро-угорських військ складалася з двох-трьох ліній окопів і вузлів опору і мала глибину 1,5–2 км. Позиції були обладнані бетонованими бліндажами і прикривалися кількома смугами дротяних загороджень. Укріплення були настільки сильні, що коли кайзер Німеччини Вільгельм II побував у Південній німецькій армії, то був дуже вражений і запевнив, що таких укріплень він не бачив ніде, навіть на Заході [3].

Підготовка Південно-Західного фронту відзначалася особливою ретельністю. В результаті кропіткої роботи командуючого фронтом, командуючих арміями та їх штабів був складений чіткий план операції. Правофлангова 8-ма армія наносила головний удар на луцькому напрямі. Інші армії виконували допоміжні завдання. Найближча мета бойових дій полягала в тому, щоб розгромити австро-угорські війська і оволодіти їх позиціями. Оборона австро-угорців була добре розвідана і детально вивчена.

Щоб максимально наблизити до неї піхоту і захистити її від вогню, було підготовлено 7–8 ліній траншей на відстані 70–100 м. одна від одної. Місцями перша лінія траншей наближалася до австрійських позицій на 100 м. Війська приховано підтягалися до районів прориву і лише безпосередньо напередодні наступу вводилися в першу лінію. Приховано зосереджувалася артилерія. В тилу була організована відповідна підготовка військ.

Дотримання заходів маскуванню, прихованість всієї підготовки потужного наступу обумовили його несподіваність для противника. В загальних рисах його керівництво знало про угруповання росіян, розвідка надала відомості про підготовку атаки. Проте вище військово керівництво Центральних держав, переконане у неспроможності російських військ після поразок 1915 року до наступальних дій, відкидало можливість загрози.

Дослідники наводять різні відомості щодо чисельності російських, австро-угорських та німецьких військ на Східному фронті у 1916 році. Так, А. Зайончковський свідчить, що склад російських сил Південно-Західного фронту, які прикривали напрямок на Київ і Одесу був таким: на 450 км – 19,5 корпусів і 11–12 дивізій кінноти (близько 510 000 бійців) [2]. Деякі інші дослідники пізніших часів доводять цю чисельність до 40,5 піхотних дивізій (573 000 багнетів), 15 кінних (60000 шабель), 1770 легких і 168 важких гармат [12]. У К. Залеського знаходимо інші відомості: 643 000 багнетів, 71 000 шабель, 2200 гармат [5].

Як видно, дослідження дещо ускладнюється через відсутність остаточної ясності щодо кількості російських військ. Проте можна твердити, що на їхньому боці була незначна чисельна перевага. Їм протистояли австро-угорські війська в кількості: 39 піхотних дивізій (437 000 багнетів), 10 кінних (30 000 шабель), 1301 легких і 545 середніх і важких гармат [12]. Це давало перевагу по піхоті 1,3 до 1 і по кінноті 2 до 1 на користь росіян. По кількості артилерії сили противників були приблизно рівними, однак важкої артилерії у австро-угорців було у 3,2 рази більше. За рахунок її вогневої потужності австро-угорці могли завдати нищівних людських втрат росіянам. Можна стверджувати, що тут вирішальної чисельної переваги росіяни не мали.

4 червня 1916 року значно раніше встановленого терміну почалася реалізація плану генерала О. Брусилова. Австро-угорські війська, що глибоко окопалися здовж західного берега р. Стрипа, цього дня не побачили сонця. Перед його сходом їх позиції накрили тисячі російських снарядів, що нещадно шматували оборонні споруди, завдавали великих людських втрат [9]. Артилерійська підготовка, що почалася о 3 годині ранку [4], здійснювалася на різних ділянках фронту від 6 до 45 годин. Блискучими діями російської артилерії керував генерал-лейтенант С. Дельвіг, що пізніше служив в українській армії у 1917–1920 рр. [8].

Результатом артилерійської підготовки стала значна руйнація австро-угорських окопів першої смуги та часткова нейтралізація артилерії противника [4]. В оперативній доповіді від 4 червня зазначалося, що за оцінками командирів корпусів діяльність російської артилерії дає результати, що перевищують сподівання [13]. Генерал О. Брусилов свідчить, що «наша артилерійська атака скрізь увінчалася повним успіхом» [1]. Кожна російська гармата вперше знайшла свою ціль. І вони вперше були на відстані менше ніж 2 км. від противника [12]. Під прикриттям своєї артилерії російська піхота пішла в атаку. Вона рухалася хвилями (по 3–4 смуги в кожній), одна за одною через 150–200 кроків. Перша хвиля, не затримуючись на першій лінії, відразу ж атакувала другу. Третю лінію атакували третя і четверта хвилі, які перекочувалися через перші дві (цей спосіб одержав назву «атака перекатами» і пізніше був використаний союзниками на західноєвропейському театрі війни).

Найбільш успішно прорив було проведено на правому фланзі, у смузі наступу 8-ої армії генерала О. Каледіна, яка діяла на луцькому напрямі. Займаючи фронт у 185 км від Маневич до Детинич, 8-ма армія налічувала 13 піхотних і 7 кінних дивізій – всього 170 000 бійців та 582 гармати. Проти

неї діяла 4-та австро-угорська армія ерцгерцога Йосифа-Фердинанда в складі 12 піхотних і 4 кінних дивізій – всього 116 000 бійців та 548 гармат. О 9 ранку піхота шести російських дивізій 39, 15, 8 та 32 армійських корпусів завзято пішла на штурм і станом на 17 год. на ділянці 15 корпусу оволоділа всією першою укріпленою смугою австрійців глибиною до 2 км. В інших корпусах атаки першого дня успіху не мали. 15 корпус, розвиваючи успіх, 6 червня при сприянні 8 корпусу зайняв другу укріплену смугу, а 7 червня, переслідуючи 2-гу і 70-ту австрійські дивізії, надвечір оволодів Луцьком, проникнувши в глиб розташування австрійців на 30 км.

Форсувавши р. Стир 8 червня і ввівши для розвитку успіху 5 Сибірський корпус, 8-ма армія 12 червня вийшла на лінію Колки – Переспа – Лаврів, тобто в 1–1,5 переходів на північний захід і захід від Луцька, а 14 червня – на фронт Сокаль – Киселин – Блудів, до 2 переходів від Луцька. Тим часом, на фронті 8-ої армії здовж залізниці на Ковель вперше з'явилися свіжі німецькі – 11-та баварська і 108-ма піхотні дивізії. Слідом за ними в районі Киселина розгорнувся 10-й німецький корпус, спішно переведений з Французького фронту. Потужні контратаки цих військ примусили 8-му армію, що вже не мала резервів, зупинити успішне просування вперед [4].

Менш успішною була атака 11-ої армії генерала В. Сахарова, що зіткнулася з жорстоким опором австро-угорців. Її дії звелися до прориву 17-им армійським корпусом під Соколовом, де укріплена позиція австрійців була прорвана росіянами 5 червня. Цей успіх на правому фланзі 11-ої армії давав можливість узгодити її дії з 8-ою армією для полегшення просування лівого флангу останньої. Проте командуючий армією продовжував вести до 9 червня невдалі атаки на своєму лівому фланзі 6 армійського корпусу в районі Тернопільського шосе [4].

Причини малоуспішних дій 11-ої армії полягали у порівняній слабості її сил і нестатку наданих засобів, оскільки у вихідному положенні на початку прориву армія займала 130 км. 8,5 піхотними та 1 кінною дивізіями та 134 гарматами, маючи проти себе 2-гу австрійську армію Е. Бем-Ермолі і німецький корпус Маршала – 10 піхотних і 2 кінні дивізії при 471 гарматі. Разом з тим, незважаючи на не вигідне співвідношення сил, 11-та армія вела наступ: головний – на ділянці в 6 армійському корпусі і допоміжні – на ділянці 17 і 18 армійських корпусів, але не мала достатніх резервів для розвитку одержаних успіхів [4]. О. Брусилів свідчить, що військам генерала В. Сахарова приходилося надто тяжко, оскільки на нього було проведено декілька рішучих атак противника, які той відбив і зберіг свої позиції [1].

Прорив 7-ої армії, названий Язловецькою операцією, є зразком рішучих дій армії, що отримала завдання вести допоміжний удар. Займаючи фронт 63 км від Людвинівки до Латача силами у 8 піхотних і 3 кінних дивізії (167 000 бійців і 326 гармат), 7-ма армія протистояла Південній австро-німецькій армії генерала Ф. Ботмера в складі 6 піхотних і 1 кінної дивізії (84 000 бійців і 325 гармат). Прорив було підготовлено в районі Язлівців на фронті 7 км на відтинку 2-го армійського корпусу, підсиленого до 48 000 бійців і 147 гармат, з яких 23 важких. 6 червня 4 полки рушили на штурм, взяли 3 лінії окопів, але просунулися лише на 1–2 км і тільки на кінець дня 7 червня після впертої боротьби прорвали позиції і вийшли на р. Стрипа. Розвиваючи успіх 8–9 червня, частини 16-го і 2-го армійських корпусів відтіснили противника на другу оборонну смугу, де наступ 7-ої армії 11 червня призупинився в результаті успішного контрудару 48-ої німецької дивізії на правому фланзі 16 корпусу. На цьому операція завмерла [5].

9-та армія на лівому фланзі включала 5 армійських корпусів, 3-й кінний корпус, і 2-гу кінну дивізію (180 000 бійців, 489 гармат, з них 47 важких, 28 літаків). Вона мала прорвати розташування австро-угорців на південь від Дністра на відтинку в 11 км від Онут до Доброноуц. Її роль на Південно-Західному фронті, оскільки вона торкалася румунського кордону і загрожувала Угорщині, після 8-ої армії, була найважливішою. Перед нею стояла майже вся 7-ма австро-угорська армія К. Пфланцер-Балтіна – близько 10 піхотних і 4 кінних дивізій, (112 000 бійців і близько 500 гармат, з них до 100 важких). Головна увага К. Пфланцер-Балтіна була звернена на оборону південного відтинку фронту, що обумовлювалося незрозумілою поведінкою Румунії, необхідністю забезпечити південний фланг австро-угорського фронту, важливістю карпатських перевалів і бажанням утримати Чернівці [4].

Під час артилерійської підготовки було випущено 30 000 набоїв, що створило сприятливі умови, і 4 полки 11-го корпусу одночасно рушили в атаку. Всі дивізії мали великий успіх і заглибилися в розташування противника на 1–2 км, а 3-тя Заамурська дивізія взяла всю першу позицію австро-угорців. 9-та армія цього дня взяла 11 640 полонених, 14 гармат і 20 кулеметів. Спроби 11-го і 16-го корпусів розширити прорив результатів не дали, тому вони 7-9 червня проводили перегрупування і поповнення

резервів. На п'ятий день наступу росіяни за даними самого командувача фронтом генерала О. Брусилова захопили в полон 1 240 офіцерів, 71 000 солдатів, 94 гармати, 167 кулеметів, 53 бомбомети і міномети та багато іншої військової здобичі [1]. На ранок 10 червня на фронті вже у 19 км від Дністра до с. Доброноуц росіяни розгорнули у першій лінії 4,5 піхотних дивізії (16, 12, 11 корпуси) з 247 гарматами і у другій – 2 піхотні і 1 кінну дивізії.

Проти них боронили відтинок 4 австро-угорських піхотних і 1 кінна дивізії у другій лінії. Після шестигодинної артилерійської підготовки росіяни оволоділи всією австро-угорською позицією між Онутом і Доброноуцом, захопили 18 000 полонених та 10 гармат і при сприянні Туркменського кінного полку і кінної артилерії переслідували противника частково на захід, на Коломию, частково на південь, на Чернівці. 10 червня росіяни пройшли 6–12 км [7]. 7-ма австро-угорська армія за таких обставин змушена була 11 червня відійти від Заліщиків на Городенку, і південніше – за Прут. 11 червня російська піхота відновила переслідування противника на Коломию та Чернівці. Надвечір 13 червня корпуси 9-ої російської армії призупинилися західніше Городенки і Снятина. Австро-угорці в ці дні втратили разом із полоненими до 60 000 чоловік. Втрати росіян склали 30 000 чоловік.

Тим часом у Берліні і Відні зрозуміли масштаби катастрофи, що нависла над австро-угорською армією. Німці іронічно назвали Брусиловський прорив широкою розвідкою без зосередження необхідної маси військ. Усе ж удар, завданий австрійцям, і стан їхніх військ, як результат прориву, здійснили на німців приголомшливе враження. Для них не було сумніву, що без потужної німецької підтримки Австрія остаточно буде виведена з ладу, а новий прорив росіян в Угорщину або загроза Сілезії для німців були надто небезпечними, оскільки вели до виснаження Центральних держав.

З-під Вердена, з Німеччини, з Італійського фронту на допомогу розбитим арміям німці почали стягувати нові війська і перекинули на Україну 24 дивізії, австрійці припинили атаки на Італійському фронті і підтягнули свої війська на Україну [8]. Проте Російська армія понесла величезні втрати, які тільки на Південно-Західному фронті становили на 13 червня склали 497 000 бійців.

Таким чином, незважаючи на свою незавершеність, ця операція являє собою видатне досягнення воєнного мистецтва. Внаслідок цього прориву фронт був переміщений на 80–120 км вглиб території супротивника. Війська О. Брусилова зайняли майже всю Волинь, Буковину і частину Галичини. Окрім того, тільки ця операція в ході всієї Першої світової війни отримала назву не за географічною ознакою, а на честь прізвища полководця.

Література:

1. Андрусичин Б. Україна в роки Першої світової війни. *Історія в школі*. 1998. № 5-6. С. 10–14.
2. Верига В. Визвольні змагання в Україні. 1914–1923 : у 2-х т. Львів, 1998. Т. 1. 524 с.
3. Волковинський В. Бойові дії на українських землях у роки Першої світової війни. *Український історичний журнал*. 2004. № 7. С. 38–56.
4. Капустянський М. Похід українських армій на Київ – Одесу в 1919 році (короткий воєнно-історичний нарис): У 2-х кн. Мюнхен, 1946. 200 с.
5. Кравець А. Прорив Південно-Західного фронту Російської армії у 1916р. та його наслідки. «Волинь напередодні Першої світової війни». *Науковий збірник матеріалів науково-практичної конференції (23 жовтня 2013р.)* / Упоряд. О. Дем'янюк, А. Кравець. Луцьк : ЛПК, 2013. С. 59–68.
6. Кравець А. Брусиловський прорив. *Українське державотворення: проблеми і сучасність. Тематичний зб. наук. праць*. Вип. IX / Ред. кол.: Г. Бондаренко, О. Дем'янюк. Луцьк : ПП Іванюк В., 2014. С. 30–37.
7. Кравець А. Людські долі волинців часів Першої світової війни. *Українське державотворення: проблеми і сучасність: збірник наукових праць*. Випуск XIV / Ред. кол.: Г. Бондаренко, О. Дем'янюк. Луцьк : ПП Іванюк В., 2018. С. 56–62.
8. Кравець А. Волинськими стежками людських долів 1914–1918. Луцьк : Луцький педагогічний коледж, 2015. 128 с.
9. Кураєв О. Політика центральних держав щодо українського чинника у Першій світовій війні. *Київська старовина*. 2006. № 1. С. 73–86.
10. Литвин М. Історія галицького стрілецтва. Львів : Каменяр, 1991. 200 с.
11. Реєнт О. Україна в період Першої світової війни: історіографічний аналіз. *Український історичний журнал*. 2004. № 7. С. 3–37.
12. Тинченко Я. Українське офіцерство: шляхи скорботи та забуття. Київ, 1995. 259 с.
13. Шапошнікова Н. Вплив подій Першої світової війни на національну свідомість українців. *Українська соборність: ідея, досвід, проблеми*. Київ, 1999. С. 8–94.